

Oponentský posudek disertační práce „Role ženy v Keni“

(autorka Mgr. Zuzana Beranová)

Tato disertační práce se zabývá postavením a rolí ženy v keňské společnosti. Předkládá komplexní pohled, zkoumající keňskou ženu jednak v čase a prostoru, jednak tematicky v jejích nejrůznějších rolích, které zaujímá v tamní sociální realitě – v rámci příbuzenství, v ekonomické rovině, v politickém prostoru, ve světě magie a rovněž ve světě umění. Opírá se o bohatá empirická data sesbíraná díky dlouhodobému výzkumnému pobytu v Keni (v letech 2000 – 2005), díky němuž se jí podařilo proniknout pod povrch fungování keňské společnosti. Kvalitativní metodologie obsahuje jak polo-strukturované rozhovory s představitelkami etnických skupin Kikuju, Kamba, Luo, Luhya, Samburu a Masaj (autorka mohla v textu vysvětlit kritéria výběru těchto skupin), tak i přímé pozorování, jež autorka uplatnila při zkoumání kambských čarodějných rituálů, při rituálech spojených s obřizkou a při popisu života ve vesnicích. Dalším významným zdrojem dat je sekundární literatura primárně z oblasti feminismu a gender studies, ale i sociologie, antropologie, africké filozofie a historie. Zejména je třeba ocenit rozsah a relevanci zdrojů africké provenience.

Jde o rozsáhlý text, čítající 152 stran, který je rozdělen do jedenácti kapitol, za nimiž následuje rozsáhlá bibliografie a abstrakt v českém a anglickém jazyce. I když je práce strukturována podle jednotlivých rolí, které žena v keňské společnosti zastává, autorka tyto zdánlivě uzavřené rámce „boří“ a poskytuje čtenáři pohled na ženu v rámci komplexních vztahů mezi institucemi, třídou, kulturou a náboženstvím.

V úvodní kapitole předkládá kontext, cíle práce, použitou metodu a strategie pro řešení problémů. Postrádám v ní prezentaci struktury textu, kde by autorka vysvětlila výběr a řazení jednotlivých kapitol. Proč se rozhodla rozdělit text do kapitol modelovaných podle příbuzenských rolí – jak toto dělení souvisí s dalšími kapitolami, které se zabývají násilím na ženách, magií, politickým obrazem ženy a odrazem keňské ženy v umění? Postrádám v ní také obecný konceptuální rámec, z jakého má autorka v úmyslu nazírat zkoumaný problém; chybí explicitně definovaný argument včetně výzkumné otázky. Jaké je převažující teoretické a ideologické zázemí? Gender studies? Radikální feminismus? Antropologie? Antropologická perspektiva však vylučuje takové tvrzení autorky, jako např. „africká kultura ... často není založena na logických výkladech“, které spíše nahrává stereotypnímu pohledu na Afriku jako na neměnný, iracionální kontinent, který nemá šanci se „správně“ rozvinout. Kultura je všude na světě „iracionální“, člověk nejedná pouze podle teorií racionální volby. Chybí reflexe problému, do jaké míry jsou díla převážně západní feministické literatury (výčet autorek na s. 6) schopna poskytnout širší konceptuální rámec pro studium role žen v Keni. Co Mgr. Beranová myslí pod názvem „standardní díla“, obsahující autorky jako např. Ahlbergová, Bergerová, Cattelová, Hollis, Kamau, Obbo, Wagner aj.? (s. 6)

Ač se autorka v úvodu příliš nevěnuje otázce pozicionality výzkumníka, při čtení textu nepochybně vyvstává její (oponentkou vnímané pozitivně) silné zaujetí tématem, které souvisí i s otázkou angažovanosti. Dilema, zdali má badatel zastávat hodnotovou neutralitu nebo stranit, autorka, sama žena, nikde v textu výrazně netematizovala, vyjma tří odstavců v úvodu, týkajících se problému, „do jaké míry mohou Evropané posuzovat, co je dobré a co špatné pro

Afričany“ (s. 5). Na otázku, zdali je správné Afričanům vnucovat západní koncept rozvoje, prezentuje Mgr. Beranová svou verzi metodologického relativismu, který ji, jak přiznává, neumožňuje „uměle spojovat“ západní a africké pohledy. Proto také možná vyjadřuje údiv nad tím, že odpovědi respondentek „postrádaly schopnost abstrahovat univerzální vlastnosti“ (s. 5). To je však přece úkol badatelky, propojit specifické s univerzálním. Toto dilema by však bylo snadno odstranitelné explicitním vyjasněním pozice badatelky a jejího záměru. Ve vědeckém textu přece nejde o aplikaci etnocentrických soudů, popř. lokální znalosti, ale o propojení místní znalosti (emická perspektiva) s analytickým rámcem autorky.

I přes autorčin kulturně relativistický přístup (aniž byl autorkou takto pojmenován) je zřejmá její angažovanost, jež vystupuje jak explicitně, tak implicitně. V prvním případě se autorka nebojí odhalit svou pozici v pasážích, kde pochvalně referuje o místní nevládní ženské organizaci FIDA – K (s. 17), v níž zjevně straní konceptu ženy jako subjektu, jako aktivnímu činiteli v boji proti všem formám diskriminace a společenského útlaku. Její sympatie nejdou pouze vybraných aktivistickým subjektům, ale všem africkým ženám, které zajišťují obživu svým rodinám v nelehkých podmínkách a jsou v podstatě páteří celého zemědělského systému. Mnohde se neubrání rigidní konceptualizaci ženy jako inherentně odlišné od muže. Výroky jako „ženy mohou přispět jiným pohledem na svět, který je charakterizován spoluprací, vírou v lepší budoucnost, komplexním pohledem na svět, kreativitou a schopností být vzorem hodným k následování“ (s. 115) však esencializují tzv. ženské a mužské vlastnosti, čímž vlastně tyto kategorie uzavírají a neumožňují „rovnocennou“ interakci.

Autorčina, v textu spíše implicitní angažovaná pozice má pak samozřejmě vliv nejen na výběr sekundární literatury zkoumající pozici žen (vesměs feministická literatura a gender studies), ale i na interpretaci výsledků výzkumu.

V textu převládá pohled na keňskou ženu jako objekt: jako oběť daného politického, socio-ekonomického systému a kulturního komplexu, jako důstojného, ač nevyhnutelně pasivního příjemce dané situace. Autorka předkládá pro toto tvrzení přesvědčivé vysvětlení, spočívající v kontinuitě patriarchálního kulturního komplexu potvrzovaného a rozvíjeného současným diskriminujícím právním řádem (směs statutárního a zvykového práva), což vede k dvojí diskriminaci žen. Výsledkem je omezování vlastnických práv žen a obecně jejich podřadné postavení v keňské společnosti. Autorka ukazuje, jak je tradice patriarchální kultury/společnosti dnes využívána jednotlivými aktéry (v lokální rovině stařešiny) k posílení moci a k prosazování vlastních zájmů na úkor komunity. Poukazuje rovněž na rozpor mezi snahou keňské vlády vyhovět požadavkům mezinárodního společenství/práva a mezi skutečným dodržováním práv žen v keňské společnosti. Výsledky výzkumu také naznačují, že mnoho ženských hnutí patriarchální kulturu nerozporuje, spíše se snaží zlepšit kvalitu života žen. Navíc, ty ženy, které se uplatní v mocenských (politických) strukturách, často přijímají dominantní, tedy mužský pohled na postavení ženy ve společnosti a ani se institucionální prostředí nesnaží zlepšit. Ač autorka prostřednictvím jedné své informátorky, která (prozíravě?) tvrdí, že vzdělání je „hloupá myšlenka“, protože v současné době je stejně těžké najít práci, ať má člověk vzdělání nebo ne ...“ (s. 20), zpochybňuje mantru vzdělání jako předpokladu úspěšného rozvoje (post)moderní společnosti, resp. jako překážky ekonomického rozvoje; tento problém však mohl být více analyzován a komparován např. se situací

v západní společnosti, kde často bez ohledu na dosažené vzdělání dominují neplnohodnotná zaměstnání a prekarizace práce. Skutečností je, že místy se autorka v textu věnuje zajímavým paralelám mezi poníženým postavením africké ženy a ženy západní (autorky Friedan, Sommerová, Hauserová), čímž rozostřuje hranici mezi „africkou kulturou“ a „západem“. Některé situace naopak zůstávají nekomentovány, například když kriticky nahlíží tu část keňské legislativy, která neuznává domácí práce podle zákona jako příspěvek pro rozvoj a rozšíření společného jmění manželů.

Je třeba ocenit, že autorka převládající „pasivní“ perspektivu vyvažuje pohledem na ženu jako domnělého aktivní činitele (agent) při získávání statusu, moci a prostředků. V textu jsou této perspektivě věnovány kapitoly o ženských sňatcích, polygammích svazcích ve městech a čarodějných praktikách, v nichž se uplatňují ženy-šamanky. Autorka zároveň ukazuje, že podle některých studií ženské sňatky patriarchální kulturu nepodminovávají, spíše ji upevňují. Problém je, že odkazovaný zdroj (MUSILA, SARA MUMBUA) není uveden v bibliografii, takže není známo datum jeho vydání. Jde o reflexi tohoto jevu v minulosti, či současnosti? Magie jako forma „agency“ kompenzuje nedostatek autority a svobody v rodinných a společenských vztazích. Tvrdí-li však autorka (s. 109), že problematika magie je subjektivní, nepodložená, delegitimizuje tím nejen zvolenou metodu přímého pozorování, ale nebere v potaz odbornou literaturu věnující se tématu revitalizace čarodějnictví a kouzelnictví jako produktu modernity (autoři jako Peter Geschiere, Isaac Niehaus apod). Existuje celá řada kvalitní odborné literatury na téma napětí mezi tradicí a modernitou v Africe, viz antologie textů *Readings in Modernity in Africa* (eds. Geschiere, Peter, Meyer, Birgit, Pels, Peter), nebo kniha *Taking Sides: Clashing Views on African Issues* (ed. William Moseley).

Závěr práce syntetizuje získané poznatky a nabízí řešení, jak překonat současnou neblahou situaci v postavení ženy v keňské společnosti. V předkládané normativní perspektivě vystupuje africká/keňská kultura spíše jako bariéra západního modelu pokroku. Tradice je brzdou, jak lze odvodit z následujících výroků autorky: „zabrzdný vývoj“ (s. 148), ženy „ustrnou ve vývoji“. Autorka by měla jasně sdělit, jaký je podle ní „konečný produkt“ identity ženy v Keni, zdali je aspirací západní, emancipační model, nebo onen „alternativní“. Mimochodem, samo použití termínu „alternativní“ strategie odhaluje podle mě autorčinu preferenci západních modelů rozvoje. Lokální znamená jiný, alternativní, odchylku od žádoucího. Je však třeba se ptát, v jakém smyslu jsou svépomocné spolky a jiné formy současné ženské emancipace v Keni alternativní, a do jaké míry jsou západní feministické modely aplikovatelné na africkou situaci. A je to vůbec žádoucí? Jak na ně reagují africké feministické kruhy, zejména tzv. černý feminismus? Jaká je sebe-reprezentace místních žen a jejich aspirace?

Nedílnou součástí disertační práce je formální stránka textu. Níže předkládám některé výhrady a komentáře.

- nedůslednost v používání termínů – etnická skupina, kmen; na základě jakých kritérií autorka rozlišuje tyto dva koncepty?
- příliš krátké odstavce narušují celistvost textu, působí fragmentárně; text je dále fragmentován množstvím rozsáhlých poznámek pod čarou, které ne vždy rozvíjejí

danou problematiku (např. pozn. č. 103, která tematicky značně přesahuje problém podvýživy žen; pozn. 234 na s. 70 nekoresponduje s odkazovaným textem); časté poznámky pod čarou, pokrývající mnohde až polovinu strany, působí rušivě; mnohde není text zarovnan do odstavců (např. s. 36-37, s. 44, 78, 93, 102 atd.)

- kap. Svobodné matky je příliš krátká (s. 66), navíc uvedena v kap. Manželka (?); okolnosti vzniku fenoménu svobodných matek mohly být více rozpracovány
- některé kapitoly jsou vnitřně nesourodé: v části Ospravedlnění polygamie (s. 68-9) je nastíněna struktura až v předposledním odstavci; navíc, všechny uvedené aspekty nejsou autorkou v této kapitole dále rozpracovány (viz např. levirát)
- bibliografie není důsledně seřazena abecedně
- gramatické chyby: nikdo s žijících, v podstatě (s. 39), standartní (s. 6); nejednotné zápisy slov – polo strukturovaný
- odkazovat v sekci o historii Keni na wikipedii se nezdá být příliš vhodné pro disertační práci – s. 11, pozn. pod čarou č. 16; disertační práce by měla využívat odborné zdroje
- v odkazech pod čarou nejsou vedeny roky vydání publikací, což komplikuje čtení
- stylistická stránka textu mnohdy připomíná novinářský styl: “výčet všech zajímavostí“ – s. 28; titulek, který má upoutat: „Dívky je věc, kterou lze směnit“ (s. 58)
- nepatřičné soudy a klišé typu: „života africké dívky není žádný med“ (s. 38); „naštěstí se rodiny v městských oblastech zmenšují“ (s. 36); „krutý život dětí v Africe“ vs. „bezstarostné, nevinné dětství naplněné rodičovskou láskou“ (s. 40)
- některé zevšeobecňující výroky postrádají empirické ukotvení – např. si. 54: „Naopak ženy a dívky, které žijí v nevědomosti, ..., úlohu sexu přeceňují, a *vlastně nemyslí na nic jiného*“ (moje zdůraznění); s. 36: „Ekonomická autonomie ženy stojí a padá s odděleným bankovním účtem“
- etnografický prézens: převzaté popisy sociální situace z děl vydaných před 50, 40 lety (např. Wagner 1956; Hauge 1974; Jacobs 1976; Kipuruy 1976; Nyaga 1971; Parkin 1978; Ruel 1959) implikují státnost až nehybnost ve vývoji afrických společností. Tato kritika nesměruje k *využití* těchto starších děl; právě naopak, je třeba ocenit snahu autorky předložit data ze starších děl, ale tato musejí být jednoznačně časově kontextualizována, což absence roku vydání těchto děl v poznámkách pod čarou znemožňuje.

I přes uvedené výhrady obsahového i formálního rázu hodnotím tuto disertační práci jako velmi zdařilou, zejména s ohledem na její bohatou empirickou stránku. Práce Mgr. Beranové je cenným příspěvkem do české afrikanistiky, a proto ji **doporučuji k obhajobě**.